

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 1 (92)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Археология

Жауымбаев С.У. Қарқаралы өңірін археологиялық тұрғыдан зерттеу	4
Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ. Бәбіш мола көзешілер елді мекенінің керамикадағы таңба тәрізді белгілері	10
М. Хабдулина, М. Педрацки, Г. Букешева. Қола дәуірі мәдениеттерінің Қазақстанның археологиялық ескерткіштері негізіндегі байланыстары	21
Әбілмәліков Қ.Қ., Зайберт В.Ф. 2020 жылы Ботай елді мекенінде жүргізілген археологиялық зерттеулер	33

Этнография

С. Дж. Ардаев. Звездные ориентиры туркменских караванов	38
Артықбаев Ж.О. Қаңға баба – көне өркениет орталығы	44
Нұрдаулетова Б.И. Маңғыстау және маңғыттар ..	56
Тойшанұлы А. Нар идірген нақыстар	63
Мухамедина Э. Тайжан Қалмағамбетовтің өмірі мен шығармашылығы	75
Төлегенұлы Қ. Абақ Керей Сарбас руы туралы	85
Жәкішева З.С. Түркі халықтарының этномәдениетіндегі дәстүрлі музыкалық аспаптар	97

Антропология

О. Исмагулов, А. Исмагулова. В поддержку Президента независимого Казахстана	110
--	-----

Филология

Аймұхамбет Ж.Ә. Мифтік танымдағы анимизм және көркем әдебиеттегі кейіптеу	124
Сарекенова Қ.Қ. Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ғылым салалары	136

Алтаев Б.Е. Ставший легендой при жизни	146
---	-----

Современное искусство

Нугер Д. Методологии экспедиционных и не экспедиционных художников степи XVIII в.	157
---	-----

CONTENTS

Archeology

Zhauymbaev S.U. Archaeological research of the Karkarala region	4
Utubayev Zh.R., Suyundukova M.K. Tamga-like signs in ceramics in the Babish mola 7 settlement	10
M. Khabdulina, M. Pedracki, G. Bukesheva. Interaction of cultures of the era of bronze based on archaeological monuments of Kazakhstan	21

K. K. Abilmalikov, V. F. Zaibert. Archaeological research on Botai settlement in 2020	33
--	----

Ethnography

S.J. Ardaev. Star landmarks of turkmen caravans	38
Artykbayev Zh.O. Kanga baba – center of ancient civilisation	44
Nurdauletova B.I. Mangystau and mangits	56

Toishanuky A. Ritual songs for taming female pets to their young	63
Mukhamedina E. The life and work of Tijan Kalmagambetov	75
K. Tolegenuly. Sarbas tribe in Abak Keray	85

Zhakisheva Z.S. Traditional musical instruments in the ethnoculture of turkic people	97
---	----

Anthropology

O. Ismagulov, A. Ismagulova. In support of the President of independent Kazakhstan	110
---	-----

Philology

Aimukhambet Zh.A. Animism in the mythical mind and the artistic imagination	124
Sarekenova K.K. Branches of science in the works of Abay Kunanbayuly	136

Altaev B.E. The core was full of flames	146
--	-----

Modern Art

Nuger D. To the problem of researching the methodologies of expeditionary and non-expeditionary Steppe artists of the 18th century	157
---	-----

Артықбаев Ж.О.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

e-mail: socantropology@mail.ru

ҚАҢҒА БАБА – КӨНЕ ӨРКЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

Маңғыстау өлкесі туралы деректер Ибн Хаукал, Ахмед ибн-Фадлан, Әл-Истахри, Йақұт әл-Хамауи, Ибн әл-Асир сияқты ортағасырлық географтар мен саяхатшылар кітаптарында бар. Бұл еңбектерде аталатын «Маңғышлақ қаласы» Каспий теңізі арқылы өтетін Хорезм мен Қажы Тархан арасындағы атақты сауда жолына ең жақын Қаңға баба қауымы аталуы мүмкін.

Автор Қаңға баба кешенін қола дәуірінде ариан-тұран тайпаларының Еуразияның далалық аймағын игеру барысында қалыптастырған киелі мекендерінің бірі деп санайды. «Авестада» аталатын Қаңға атауы Ташкент маңындағы және Маңғыстаудағы Қаңға кешендеріне қатысты ескерткіш. Біз бұл жерде «Қаңға баба» белгілі бір тұлға емес, Қаңлы (Қаңға) қауымдарының персонафикацияланған атауы деп білеміз.

Түйін сөздер: Қаңға баба, киелі жерлер, қауым, Маңғышлақ, Хорезм, Тархан қажы.

Табиғи-географиялық тұрғыдан Маңғыстау Каспий теңізіне сұғына кіріп тұрған үлкен түбек болғанымен, оның жағалауы біркелкі емес, яғни өз ішінде де бірнеше түбектерге бөлінеді. Ежелден жергілікті халық Маңғыстаудың үш түбегін ерекше бөліп көрсетеді, олар – Исан түп, Бозашы түп және Қараған түп. Маңғыстаудың үш түбегінің де өзіндік тарихы бар, біздің тақырыбымыз Қараған түпте орналасқан Қаңға баба сияқты ескерткіштер кешенінің тарихына қатысты.

Түпқараған аймағы өзінің құнарлы табиғи жайылымдарымен, су көздерінің молдығымен және теңізге жақын орналасуымен ежелгі замандардан бері Еуразиялық тайпалардың көші-қон жолдарына ыңғайлы болғаны белгілі. Екінші жағынан жалпы Түпқараған аймағы Каспий теңізі арқылы жүргізілген Хорезм – Қажы Тархан (Астрахан), Дербент сауда жолдарының көне сұлбасының бойында жатыр. Осы себептерге байланысты жазу пайда болғаннан бергі замандарда бұл өлке саяхатшылар мен саудагерлердің жазбаларына іліккені байқалады.

Маңғыстау өлкесі Шығыс жазбаларында

Маңғыстау өлкесі туралы деректер 977-978 жылдары араб тілінде жазылған Ибн Хаукалдың «Китоб сурат ал-ард» (Жердің суреті кітабы) еңбегінде кездеседі. Ол сипаттаманы алдымен Маңғыстауға оңтүстігінен жапсарлас Хорезм өлкесінен бастайды: «Хоразм ...оның ең үлкен шаһарлары Жейхунның оңтүстік жағында орналасқан, олардың ішіндегі ең үлкені әл-Журжания (Көне Үргеніш – Ж.А.) атымен аталады ... Бұл ғұздардың сауда жасайтын жері болып, бұл жерден керуендер Журжан жолына (бұл жерде Каспий теңізінің оңтүстік жағалауындағы Гурген қаласы немесе Үргеніш жолы аталатын Маңғыстау бағытындағы жол айтылуы мүмкін – Ж.А.) қарай шығады. Олардың керуендері көп уақыт шегінде ылғида әл-Хазар мемлекетіне, содан кейін Хорасанға көп барушы еді. Хоразмде астана қаладан басқа Дарған, Хазарасб, Хиуа, Ардахушмитан, Сафардиз, Нузвор, Кардарон-хош, Кердер, Қария Қаротақин, Мадминия

және Миздоқхан, сонымен бірге әл-Журжания шахарлары бар» (Ибн Хавкал, 2011:35).

Көріп отырсаңыз, Ибн Хаукал өз жазбасында алдымен Хорезмдегі оғыз саудасын, содан кейін Маңғыстау бағытындағы керуендер мен сауда жолдары туралы жазады. Сонымен бірге жазбада Әмудария мен Арал теңізі маңайындағы балықшылар қоныстары туралы айтылады: «Жейхун балықшылар өмір сүретін Хорезм көліне (бұл жерде Арал теңізі – Ж.А.) дейін барады, бұл жерлерде ешқандай қышпақ, не қалалар жоқ. Жейхунның Хорезм көліне құятын сағасында Ханжан немесе Халанжан деген жер бар. Бұл теңіздің жағасында гүзлар елі жайлайды. Бейбітшілік және тыныштық болғанда гүздар бұл ауданнан Қария Қаротақинге келеді, басқа аудандардан әл-Журжанияға барады» (Ибн Хавкал, 2011: 38). Бұл сипаттамаға қарағанда Хорезм өркениетіне кіретін қалалардың ішінде Маңғыстауға ең жақыны Қария Қаротақин болып отыр, біз оны Қоңырат сияқты Бесқаланың белгілі отырықшылық орындарының бірі деп қарастырған жөн дейміз.

Маңғыстау өңірі арқылы сапар шеккен көптеген саяхатшылардың арасында Ахмед ибн-Фадлан өзінің Каспий жағалауы елдері туралы күнделік жазбаларымен ерекше орын алады. 921 жылы Бағдаттан шығып, одан Хорезм арқылы Еділ бұлғарларына қарай сапар шеккен Ибн Фадлан міндетті түрде Маңғыстау арқылы өтетіні белгілі. Саяхатшы «он бес күн жүріп (Үргеніштен бастап – Ж.А.) биік тасты тауға келдік, ол жерде көптеген бұлақтарды тауып алдық. Таудан асқан соң түріктің ғұз аталатын тайпасына жолықтық. Олар көшпелі өмір сүреді, киіз үйлерде тұрады, бір жерден екіншісіне көшіп жүреді. Олардың үйлерін бүгін бір жерден көрсең, ертең екінші жерден көресің».

Олар құдайсыз сорлылар. Адасып жүрген есек сияқты, Аллаға мойын ұсынбайды, ғылымды қадір тұтпайды және ештеңеге де табынбайды. Бірақ өзінің қарияларын сыйлайды, ал көсемдерін аса қадір тұтады... Олар бір қиыншылық басына түскен кезде, не бір қолайсыз жағдайда қалса көк аспанға қарап «Бір Тәңірі» деп жалбарынады. Ал бұл дегеніңіз, түрік тілінен аударғанда «Бір құдайдың атымен ант етемін» дегені, себебі «бір» дегені түрік тілінен аударғанда бір, ал «тәңірі» дегені олардың тілінде «құдай» (Путешествие Ахмеда Ибн-Фадлана, 1996: 21-22).

Ибн Фадлан түрік-ғұздардың патшасын йабғу деп атайтынын, оның билеуші титулы екенін, тайпаның басшысы осылай аталатынын жазады.

Оның орынбасары «көзеркін» деп аталады дейді саяхатшы, жалпы бұл атаумен олардың басшысының қызметін атқарғандардың бәрі де аталады (Путешествие Ахмеда Ибн-Фадлана, 1996: 25). Шығыс тарихшысы Мұхаммед Ибн Наджиб Бекрон да Хорезмшах Текешке арнаған «Дәнехан-намә» кітабында Маңғыстауды жайлайтын түріктердің өз ханы бар екенін жазады.

Шығыс тарихшысы Әл-Истахридің 930-933 жылдар шамасында жазылған «Китаб месалик әл-мемалик» атты кітабында мұсылман елдері мен хазарлар елі арасындағы сауда жолы өтетін Каспий теңізі маңындағы бірден-бір үлкен елді мекен Сиях-Кух (парсы тілінде «Қаратау» деген сөз). Түбекте бұлақтар, ағаш, ну шалғын өскен оазистер барын, соларға жуырда түрік тайпаларының бірі кеп қоныс тепкенін, олардың желге ығып кетіп, апатқа ұшыраған сауда кемелерін тонауды кәсіп ететінін айтады (Көмеков Б.Е., Ильясова З.С., 2011:184).

Әл-Истахри жазбаларына көп сүйенетін Йақұт әл-Хамауи (XIII ғ.) «Хазар теңізінің шығыс жағалауында Дейлемнің бір бөлігі (орналасқан), оның батысында Аллан Қабақ тауынан ас-Сарир мемлекетінің шетіне дейін Хазар елі және Оғыз жерінің кейбір бөлігі, солтүстігінде – оғыз даласы. Олар Сиях-Кух жағындағы түрік тайпаларының бірі, оңтүстігінде – әл-Жил және Дейлемнің бір бөлігі» дейді (Көмеков, Ильясова, 2011: 185). Зерттеушілердің пікіріне қарағанда, бұл жазбалардағы Сиях-Кух тауы немесе Қара тау Маңғыстау түбегіне қатысты айтылған. Негізгі географиялық әдебиеттің бәрінде, соның ішінде «Худуд әл-аламда» Сиях-Кух Арал теңізінен батысқа қарай орналасқан шөлейт аймақ, яғни қазіргі Маңғыстау мен Үстіртке сәйкес келеді (Материалы по истории кыргызов и Киргизии, 1973: 150).

Йақұт әл-Хамауи өзінің алдында осы тақырыпқа жазған әл-Истархи сияқты Маңғыстауды мекен еткен негізінен оғыз тайпаларының теңізде апат болған кемелердің дүние-мүлкін өзара бөліп алатынын жазады: «Бұл теңіздің Сиях-Кух жағында кемелер желден төңкеріліп қалудан қауіптенетін бір бұғаз бар, егер олар онда төңкеріліп қалса, олардың барлық заттары түріктерден аман қалмайды, себебі олар билеушілерімен бірге өздері бөлісіп, иемденіп алады» (Көмеков, Ильясова, 2011:185).

Соңғы автордың жазбасында кездесетін Каспий теңізінің көлеміне қатысты дерек те оның өз бетімен жазылған шығарма екенін растай түседі. Йақұт әл-Хамауидің «Бұл теңіздің

айналымы (ұзындығы болуы керек – Ж.А.) 1500 фарсах, ал ені 100 фарсах деп айтылады, анығын Алла біледі» деген пікірі де, егер әр фарсах шамамен 7 шақырым болса, онда Каспий ені 700 шақырым деп есептесек, өзге араб географтарына қарағанда шындыққа жақын.

Маңғыстауға қатысты қызықты деректер Ибн әл-Асирдың «Ал-Камил фи-т-тарих» еңбегінде бар. Орталық Азияның оңтүстік бөлігінің 750-1230 жылдар арасындағы жылнамасы сияқты жазылған бұл еңбекте далалық түрік тайпаларына көп көңіл бөлінген. Бұл кітаптың «Хорезмшахтың ұлы Мұхаммедтің державасының басталу тарихы» атты бөлімінде осы әулеттің мемлекет билігіне келу тарихы баяндалады: «Сұлтан Санжар Хорасанды бағындырған соң, ол хорезмшах Мұхаммедті Хорезмнің және оның аймақтарының билеушісі қылып тағайындады. Ол қызметте оның ел билеу қабілеті мен ұстамдылығы айқын болған соң Санжар оның мәртебесін одан да биікке көтерді. Осы кезеңде түрік әмірлерінің бірі әскер жинап, Мұхаммед ол жерде жоқ кезеңде Хорезмге жақын келді. Тогрыл тегін Екінші, оның әкесі бұрын Хорезм билеушісі болған, Санжардың қолында еді, одан қашып түркілерге қосылып, Хорезмге ол да келді. Бұл жағдайды естіген хорезмшах Мұхаммед Хорезмге қайтуға асықты және бірден Санжар сұлтанға көмек сұрап хабаршы жіберді.

Санжар бұл кезде Нишапурда еді, ол әскерін бастап көмекке аттанды. Мұхаммед Санжар көмегін күтпей-ақ Хорезмге жақындаған уақытта түріктер Маңғышлаққа кетіп қалды, ал Тогрыл тегін Екінші Хандахан (?) жағына жол тартты...» (Ибн әл-Асир, 2006: 232).

Қалай болғанда да бұл кезеңде Хорезмнің де, өзге аймақтардың да билігі селжүктің атақты көсемі Санжар сұлтанда болғаны анық. Ал селжүктердің өзі Ұлы даладағы оғыз қауымдарымен туыстық қарым-қатынаста болғаны жасырын емес. Бұл мәселе оғыз қауымдастығынан оңтүстік-батыс Азияға ішкерілей кірген селжүк-қынық одақтарының Маңғыстау өлкесінде қалған оғыздармен қарым-қатынасы болғанын айқындайды. Шығыс деректерінде Аралдың маңындағы, Маңғыстау түбегіндегі оғыздар міндетті түрде түрік деп жазылады.

«Ал-Камил фи-т-тарих» кітабының екінші бір тұсында «хорезмшах өлген соң оның баласы Атсыз таққа отырды және бұл өлкеде қауіпсіздік пен әділдіктің кепілі болды» делінеді. Бұл әулеттің Хорезмде орнығуы және бүкіл Орталық Азияның саяси тарихына оң және кері әсері әлі де зерттеуді қажет етеді.

Маңғышлақ қаласы

«Ал-Камил фи-т-тарих» кітабының Хорезмге арналған бөлімінде Атсыз әкесінің тұсында әскербасы болып, қалың әскермен жау елдерге сан рет аттанды. Соның бірінде «жауларын жеңіп Маңғышлақ қаласын бағындырды» делінеді (Ибн әл-Асир, 2006:233).

Қазіргі уақытта бұл өлкеде Маңғышлақ қаласы деген қаланың орны жоқ, ендеше әңгіме қандай қала туралы? Менің ойымша, «Маңғышлақ қаласы» деп осы түбектің Каспий теңізі арқылы өтетін Хорезм мен Қажы Тархан арасындағы атақты сауда жолына ең жақын Қаңға баба қауымы аталып отырған сияқты.

Ибн әл-Асирдың «Ал-Камил фи-т-тарих» кітабына тәпсір жасаған П.Г. Булгакова мен Ш.С. Камолиддин бастаған ғылыми ұжым Ташкент нұсқасында қала туралы «өзге тарихи еңбектерде Маңғышлақ қаласы және осы түбектегі қалалар туралы еш дерек жоқ» деген пікірмен шектелген (Ибн әл-Асир, 2006: 449). Ибн әл-Асир кітабынан алынған деректерге кәсіби тарихшылар көп сүйенеді, бірақ олардың ешқайсысы да бұл қала туралы пікір білдірмеген. Мен орта ғасырлардың ұлы тарихшысы Ибн әл-Асир мен оның «Ал-Камил фи-т-тарих» кітабы туралы пікірім өте жоғары болғандықтан қала жоқ дегенге сене қоймаймын. Қала болғандығына еш күмән жоқ, мәселе сол қаланы табуда.

Әрине, «Маңғышлақ қаласы» деп осы түбектің Каспий теңізі арқылы өтетін Хорезм мен Қажы Тархан арасындағы атақты сауда жолына ең жақын Қаңға баба қауымы аталуы әбден мүмкін. Сонымен бірге жергілікті өлкетанушылар арасында Маңғышлақ қаласы туралы пікір әрқилы, олардың бірі «Шерқала мен Қызылқала осы кезеңге сай келеді» десе, екіншісі «Қазылқала болуы ықтимал, көне карталарда Каспий теңізіне жақын орналасқан жерде Маңғышлақ деген айлақ болған, бәлкім сол қала шығар. Нақты қай жер екені белгісіз» дейді. Үшіншісі, ескі карталардағы Маңғышлақ атауын компьютерлік бағдарламаларға салып қарағанда, қазіргі Таушық маңын көрсететінін жазады: «Маңғышлақ деп көрсетілген көне карталарды арнайы программаға салып, координатын қарағанымда Таушықтың шығыс бетіндегі биік жалдың тұсына келеді. Меніңше, ол қала көміліп жатқан сияқты».

Мен осы сияқты бірнеше пікірлерді салыстыра отырып, қалай болғанда да Маңғышлақ аталатын қала Қаңға баба өңірінде болуына бірнеше себеп

бар деп есептеймін. Біріншіден, Түпқараған әуел баста айлақ болғаны күмәнсіз. Екіншіден, орта ғасырларда қала дәл теңіздің немесе айлақтың маңынан салынбайды. Біздің Ертіс, Есіл бойындағы зерттеулеріміз ортағасырлық қалалардың негізгі өзен арнасы емес, соған қатар шағын өзеншелерге, салаларына салынатынын айғақтайды, бұл табиғатпен санасатын аталарымыздың қауіпсіздік шарасы. Осыған қарағанда, теңізден бірталай қашықтықта орналасқан Қаңға баба қауымының Маңғышлақ қаласы болу мүмкіндігі көп сияқты. Маңғышлақ қаласы туралы пікірталас кезінде Нұрлан Құлбай, қала егер болған болса «Қарақабактың тұсында болуы керек» деген де пікір айтты. Қарақабак Түпқараған түбегіндегі тарихи жерлердің бірі. Қабақ деп әдетте өзен бойындағы биік жарларды немесе тау беткейлеріндегі шығыңқы біткен қыраттарды атайды. Қара сын есімі бұл жар мен қыраттың ерекшелігін, кейде үлкендігін, мығымдығын айтқанда қолданылады. Мен Нұрлан Құлбайдың қала Қарақабакта болуы мүмкін деген жорамалын жақсылап тексеру керек деп ойлаймын.

Б.Е. Көмеков пен З.С. Ильясова Йақұттың «Муджам әл-булдан» (XIII ғ.) жағрапиялық жинағын талдаған уақытында «Аллан Қабақ тауын» Каспий теңізінің батысындағы Арран-Қарабақ өлкесімен шендестірген. Бұл біздің ойымызша дұрыс деуге келмейді, себебі Хорезмнен жоғары жылжыған саяхатшы оғыз елі, одан әрі хазарлар туралы жазады, яғни бұл жерде сөз болып тұрған жер Маңғыстау түбегі, яғни Түпқарағандағы Қарақабак тауына көбірек келеді.

Енді Маңғыстау атауының этимологиясы туралы бірер сөз. Қазіргі топонимиялық зерттеулерде Маңғыстау атауы туралы жорамалдар көп. Біз олардың ішінен тек белгілі лингвист ғалымдардың жазғанына ғана тоқталамыз. Мысалы, Ә. Нұрмағамбетұлы оны «маңғыс» және «тау» сияқты сөздерден біріккен тұлғадепұққанлазым» дейді. «Маңғыс», «маңғас» кесірткенің бір түрі немесе жыртқыш аң деген мағынада қолданылады-мыс (Нұрмағамбетов, 1994: 35). Одан кейін автор В.В. Радловтың сөздігіне сілтеме жасап «Маңғыстау жер атауының алғашқы мағынасы – «Шегіртке тау» болуы мүмкін» дейді (Нұрмағамбетов, 1994: 35). Осымен тоқтамай автор «парсы (иран) тілінде түнеріңкі, жабырқаңқы, бақытсыз деген мағынада «манһус» сөзі бар «бұл да сырт

қаларлық дерек емес» дейді (Нұрмағамбетов, 1994: 35). Сонымен, бір автор кітапшаның бір бетінде үш түрлі пікір білдірген. Осыған ұқсас пікірлер А. Әбдірахмановтың «Топонимика және Этимология» кітабында да қайталанады: «Маңғышлақ//Маңғыстау топонимі екі компоненттен тұрады дейміз: маңғыш//маңғыс (жыртқыш жануар аты) және лақ (көне жұрнақ). Бұның Маңғышлақ формасы – оғыз тілдерінде жасалған ең көне түрі де, қазақтар «қыстау» сөзімен жанастыру мақсатымен Маңғыстау (жазылуы Маңқыстау) деп кейін бұрмалап кеткен» (Әбдірахманов, 1975: 133).

Бұлардан басқа Ғ. Мұсабаевтың кейбір түркі тілдерінде маң сөзінің қой деген мағына беретіндігіне қарап, Маңғыстауды «қойдың қыстауы» деп түсіндіргені де, Қ. Өміралиевтің маң//маңғы//маңғыста сөздерінің өзара ұқсастығын салмақтап, одан «маңдай» ұғымын алып шығып, одан әрі Маңғыстау сөзі ілгері, сұғыныңқы, кіріңкі тау деп жорамалдағаны да, т.б. гипотезалар бар.

Біздің ойымызша, орта ғасырларда бүкіл жазба деректерде «Маңғышлақ» атауымен жүрген қала да, осы қала орналасқан жер де әуел баста Каспий теңізі жағалауына жақын жерлерге қарата айтылған. Бұл аймақтың көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан дала халқы үшін де, теңіз жағасына жақын мекен еткен балықшылар мен сауда жолынан нәпақа көріп отырған қауымдар үшін де қыстау ретінде маңызы ересен болған. Сол себептен оғыз дәуірінде бұл өлкенің «қышлақ» атануы тарихи тұрғыдан заңды, ал «маң» сөзіне келетін болсақ, бұл сөз қашанда кеңдіктің, шексіздіктің бір өлшемі ретінде қолданылады. Қазақ тілінде «маң дала», «ауылдың маңы», «мандытып», т.б. ұғымдар осыны көрсетеді. Бұл Еуразиялық тілдердің көпшілігіне ортақ көне сөздердің бірі, мысалы ағылшын тілінде *main* түрінде ашық теңіз, ал *mainland* түрінде құрлық дегенді білдіреді. Жалпы мағынасы басты, негізгі дегенге келеді, яғни осы түсініктемені қабылдасақ, «Маңғышлақ» – оғыздың үлкен қыстау, кең қыстау деген сөзі, ал Маңғыстау осы оғыздық атаудың қазақшаланған нұсқасы.

Сонымен жоғарыда жазғандарымызды қорыта келсек, ортағасырлық тарихи-географиялық еңбектердегі Маңғышлақ қаласы қазіргі Маңғыстау облысы Түпқараған ауданының Қарақабак биігіне жақын көне сакралды ескерткіш Қаңға бабаға сәйкеседі.

Қаңға баба кешені

Жоғарыда келтірілген Әл-Истахри және Йақұт әл-Хамауи жазбалары Хорезм мен Қажы Тархан арасындағы сауда жолына Маңғыстаудың Қаңға аймағының тікелей қатысы барын нақтылайды.

Көрнекті совет археологы С.П. Толстов Ежелгі Хорезм өркениетіне арналған кітабында VIII ғасырдың орта шеніндегі Хазар-Хорезм қарым-қатынасы туралы айта келіп, Еділ-Үргеніш керуен жолы Маңғыстаудағы Қараған түбек үстімен өткендігін көрсетеді (Толстов, 1948: 152; Толстов, 1947: 55-102). Мұның бәрі Маңғыстаудың құрлықтық сауда жолдарынан тысқары жатпағанын, қашанда маңызды сауда айлағы болғандығын айғақтайды. Бұл қарым-қатынастар тарихы біздің жыл санауымызға дейінгі мыңжылдықтарға, ежелгі Қаңға дәуіріне бастайды, яғни Қара теңізден бастап Тянь-Шаньға дейін созылып жатқан Қаңға саяси-мәдени қауымдастығы Каспий арқылы Еуропа елдеріне де елеулі ықпал еткені айқындалады.

Қаңға баба қорымы (жергілікті халық – қауымы деп те айтады) әкімшілік тұрғыдан Маңғыстау облысы Түпқараған ауданының аумағына кіреді. Бір жағы теңізге қараған, екі

жағынан тақыр таулар қоршаған Қаңға сайында орналасқан қауым, ерте кезеңге жататын бірнеше құрылыстың қираған орындары мен құландысы, XX ғасыр басындағы кезеңге қатысты мешіт, т.б. ескерткіштерді қамтыған киелі нысан. Қаңға баба Ақтау қаласынан солтүстік-батысқа қарай 165 шақырымда орналасқан. Негізгі ескерткіштердің бәрі де батыстан-шығысқа қарай 15 км-ге созылып жатқан осы аттас сайдың аңғарында кездеседі. Қорымның жоғарғы жағында «Қаракөз» аталатын суы тұщы және жергілікті ел қасиетті деп есептейтін бұлақ бар. Бұлақ басында бір түп тұт ағашы өскен және ескі құрылыс орны көрінеді. Негізгі қорым осы бұлақтан бір шақырымдай төменде, үш жағынан да таулар тізбегі қоршаған шатқалда орналасқан. Қорымға таяу, оның оңтүстігіне қарай 100 қадамдай жерде күмбез бөлігі құлаған мешіттің іргелері сақталған («Маңғыстаудың сакралды мәтіндерінің концептуалды кеңістігі». 2020 жылғы қараша-желтоқсан айлары).

Қорым ішінде әртүрлі тарихи кезеңнің құлпытастары (Сур. 4-5), қойтастары мен бесік тастар (Сур. 3) аралас. Негізгі таңбалар ортағасырлық оғыз тайпаларының айырма белгісі ретінде қолданылған таңбаларымен сәйкеседі

Сур. 1. Қаңға баба қорымы. XIII-XIV ғғ.

Fig.1. Kanga Baba burial ground. XIII-XIV cc.

(Бұл тақырыпта біздің мақаламыз дайындалып жатыр). Сонымен бірге қорымда Алтын Орда кезеңі, Қазақ хандығы дәуірінің белгілері мен аралас түркімен тайпаларына тән таңбалар мен эпитафиялық жазу үлгілері кездеседі. Қаңға баба қорымының қоршауына кіреберісте «Қаңға баба. XIII-XIV ғғ.» деген ақпараты бар тақтайша орнатылған (Сур. 1-2).

Қаңға баба – біздің пікірімізше оғыздарға дейін де Маңғыстаудың сакралды орталықтарының бірі болғанын Қаңға есіміне «ата» емес «баба» сөзінің жалғануына қарап та аңғаруымызға болады. Бұл жерде өлкетанушылардың айтатын көп заман Қаңға жеріне ие болған басты кейіпкер «Әулие бала» туралы аңызға талдау жасау керек деп есептейміз. Ол аңыз бойынша Қаңға ойындағы Ақтас мешітіне бағзы уақытта жаулар шабуыл жасап, шәкірт балалар қырылған-мыс. Бұл қырғыннан бір бала ғана тірі қалып, Үдектің басына дейін сағым болып жүгірген. Оғыз тайпасының көсемі бұл баланы «Әулиелі бала» деп атап, әскерлеріне тимеуге бұйрық берген. Осы балаға жер жаннаты Қаңғаны сыйға тартқан екен-мыс. Бұл аңыз ортағасырлық оғыздардың өздеріне дейінгі мәдениетпен байланысты екеніне нұсқау деп түсінеміз.

Маңғыстауда әулиелер мен киелі орындар көп. Солардың бірталайы Қаңға өңірінде орналасқан. Соның бірі Қарағашты әулие қорымы сақтар дәуірінен қалған ескерткіштерге толы болса, Арықша, Қорып басындағы үйіктер мен обалар, Мереттің Қара тамы деп аталатын үйіктер біздің жыл санауымызға дейінгі бір мың жылдықтың көсемдерінің үстіне көтерілген. Жоғарыда сипатталған сакралды кеңістік нысандары Қаңға аталатын ескерткіштер кешенінің әуел баста отырықшы мекен болғанының дәлелі. Қазіргі «Ауызды бас», «Терең орпа», «Сауысқан», «Тамды» және Қаратау етектерінен табылып отырған бидай, тары, арпа өсірген егіс алқаптарының құралдары мен атыздар мысал бола алады.

Сауда жүргенінің басты дәлелінің бірі Қаңға баба қорымы жанындағы Керуен сарай қирандылары. Хорезм – Қажы Тархан арасындағы сауда жолы бертіңгі заманға дейін жұмыс істеді де, орта ғасырлардың соңына қарай Каспийді жағалаған құрлықтық жолдарға ауысты. Қажы Тарханнан келетін орыс тауарларын Маңғыстау арқылы Бұхара базарына жеткізу үшін саудагер татарлар қазақтармен келісім жасаған. Деректерде ондай керуендер жүздеген, кейде

Сур. 2. Қаңға баба қорымының жалпы көрінісі.

Fig. 2. Overall view of Kanga Baba burial ground.

мындаған түйеден жасақталып, әрбір 5-6 түйенің бас жібін бір адам ұстағаны айтылады. XIX ғасыр деректеріне қарағанда Маңғыстаудан Бұхараға дейін баратын сауда керуені 25 күндік жол жүрген. Маңғыстау Ресей, Орта Азия, Ауғанстан елдерінің аралығында тоғыз жолдың торабында жатқандықтан, бір жылдың ішінде мыңға тарта түйе керуені өткен. Сонымен бірге ішкі нарықты қамтамасыз ету үшін түбектердің тұрғындары жыл сайын Бесқала, Хиуа аймағындағы қалаларға керуендер жіберіп, астық және қолөнер бұйымдарын алғызып отырған. Сонымен бірге Маңғыстау тұрғындары Көкжар, Орал сияқты солтүстіктегі ресейлік қоныстарға да кіре тартқан. Ерте заманнан бері бертінге дейін жалғасқан кәсіптің бір түрі Маңғыстаудың көптеген тұзды көлдерінен тұз қазып алып, оны түйемен Иран жеріне дейін тасып пайда табу. Маңғыстау мен Үстірттегі тастан қаланған керуен сарайлар, бағаналар мен омақалар жолаушыларға жол көрсетіп, құдықтардың жақында екенін меңзеген белгі. Осындай дамыған сауда жолының белгі-нышандары Қаңға аймағында көптеп кездеседі.

Тарихи-этнологиялық тұрғыдан Қаңға баба өзінің атауы көрсетіп тұрғандай, ерте тарихи дәуірдің ескерткіші болып табылады. «Қаңға»

атауы қазақ жерін біздің жыл санауымызға дейінгі екінші мыңжылдықта мекендеген ариан (арий) тайпаларының «Авеста» аталатын жазбаларында кездеседі. Қола дәуірі халқының этникалық және саяси тарихы жайында біз екі түрлі жазба ескерткішті ерекше атаймыз. Оның бірі жоғарыда айтылған «Авеста» деген атауға ие болған зороастризмнің (зәрдүш) қасиетті гимндері арқылы сақталған ариан (авест. *airya*, көне. парсы *ariya*, санскрит *ārya*) мұрасы болса, екіншісі тұран (авест. *tūriiānəm*, пехл.парсы *tūrān*) халықтарының ең көне әфсаналарының жинағы «Оғыз наме» және «Оғыз қаған туралы жыр».

«Авестада» арийлердің арғы отаны деп кітапта «Арианам Вайджа», яғни Ариан кеңістігі, Еділден (Ранха) шығысқа қарай созылып жатқан азиялық ұлы дала аталады. Датъя мен Ардви (Сырдария мен Әмудария) терең өзендерімен суарылып жатқан Арианам-Вайджа жері тек ариан отаны ғана болмаған. Мұнда олармен бәсекелес және туыс турлар (тұран) да мекендеген. Ариандардың қас дұшпандары – хьона (қиян, авест. *x'iiiaona*; пехл. *xuōn/nuōn*) тайпаларының да Ариана Вайджаға қатысы бар. Қазақтың кең даласында бірдей құдайлар пантеонына табынатын, бір жерде

Сур. 3. Бесік тас.

Fig. 3. Cradle stone.

туған, сол жерді отан деп аңсаған ариан, тұран, қиян арасында тайпааралық соғыстарының қым-қиғаш тарихы өрледі. Бірақ бұл үзік-үзік мәліметтер күрделі этнотарихи үрдістердің бейнесін толық ашып бере алмайды. Ұлан-ғайыр дала кеңістігінде, этностардың нығаюымен және гомогенденуімен жалғас, малшы тайпалардың, аңшылар қауымдарын ассимиляциялау жүріп жатты. Әскери және шаруашылық қажеттілігі бойынша күрделі тайпалық одақтар қалыптасты.

Көптеген деректер ариан, тұран, қиян ұлыстарының бірде бейбіт, бірде жаугершілік қарым-қатынаста болғанын дәлелдейді. Ариан қауымдары бұл кезеңде қазақ даласының орталық белдігін жайлап және Түркістан аймағын қыстап отырды. «Авеста» гимндерінде ариан қауымдарының адам саны мол, малы көп еді деп суреттеледі: *«Енді, міне, Жәмшид патшалығы үшін тоғыз жүзінші қыс та түсті. Сонда бұл жер ірілі-ұсақты малға, адамға, ит пен құсқа, қып-қызыл боп жанған отқа толып кетті. Ірілі-ұсақты мал мен адам өзіне орын таба алмады... Сонда Жәмшид қырға шықты, Күннің бағдарын байқады, өзінің алтын мүйізіне үрледі, қамшысын сермеді: «Айналайын Спэнта-Армайити,*

менің малым мен адамым сыйсын, жазыл енді, қанатыңды жай», – деп жалынды. Осылайша жерді бұрынғы көлемінің үштен үшіне дейін ұлғайтты және осы жерде ірілі-ұсақты мал жайылым тапты, адам баласы өзінің тілегіне, еркіне сай өмір кешті. Жаратушы Ахура Мазда – Көк Тәңірімен бірге даңқты Арианам Вайджа белінде (Арқа белі – Ж.А.), Барукаша көлі (Ақсақал Барбы көлі – Ж.А.) жағасында мәжіліс құрды. Тумысы бөлек мол табындардың иесі, адамзат баласының ең жақсы өкілдерімен бірге даңқты Арианам Вайджаға Жәмшид те келді. Сол жерде Ахура-Мазда Құдай былай деді: «О, қасиетті Жәмшид, мына жалған дүниеге қыс та келер, алдымен қардың қара бұлтты Қаратауға жауар. Осы сұмдық жұттан малыңның үштен бірі ғана қалар, оның өзінде өзен жағасындағы қалың қамыс пен таудың ағашына паналап. О, Жәмшид, мына жалған дүниеде қойдың тұяғының ізін кездестіру ғажап қалдырар» (Авеста, 1993: 176-180).

«Авеста» мәтіндеріне қарасақ, Ұлы далаға келген үлкен географиялық катастрофа туралы айтылып тұр, яғни Ариан еліне жұт келді, оның үстіне Тұранмен тіл табыса алмады. Екі арада дау туды, біріншісі – Орталық Қазақстанның кен

Сур. 4. Құлпытас.

Fig. 4. Tombstone.

орындарын бөлісе алмады, екіншісі – Алладан түскен төрт кітаптың бірі Зәбүрді Ариан қабылдап, Тұран қабылдамады. Осы ауыр жұт пен рухани кикілжің себебінен Ариан жұрты бір жағы Үндістан, бір жағы Иран қыратына, бір жағы Шығыс Түркістан аймақтарына көшті. Қола дәуірінің соңына қарай қазақ даласына Тұран елі иелік қылды. Осы өркениеттен сақ (саһа) қауымы өсіп шықты. Сақ мәселесін Қазақстан тарихына қатысы бар адам айналып өте алмайды. Мәселенің шешімі «Сақ» және «скиф» атауларында. Осы екі атауда да орыстық және советтік тарихнамадан келе жатқан қателік бар. Терминде қателік болған соң арғы жағы белгілі. Біз қазіргі жыл санауымызға, яғни Иса пайғамбар туғанға дейінгі бірінші мыңжылдықта Жетісу мен Түркістаннан Қаратеңіз бойына, Алтай тауларынан Хорезмге дейінгі территорияны «сақ» атауына ие болған көптеген тайпалар мекендеді деп жазамыз. Шын мәнінде ирандық жазбаларда «сақ» емес «саһа» (*saka, sakae*).

Б.э.б. VIII ғасырда Месопотамия өлкесіне Кап (Кавказ) таулары арқылы жаугершілікпен келген Ишпақай бастаған саһа (сақ)-скуздар шығыс деректерінде «ишгузай» және «ишкуз», ал

ассириялық жазбаларда *ašgūzai* немесе *Išgūzai* түрінде кездеседі. Көптеген зерттеушілер оларды ариан тілді деп есептейді, шын мәнінде бұл тақырып нақты зерттелді деуге болмайды. «Тарих атасы» Геродот (б.з.б. V ғ) оларды «скуз» (көне грек. Σκύθης, Σκύθαι, өздерінің атауы: Skolotoi) деп атайды. Біз орыс транскрипциясының жетегімен бұл сөзді әлі де «скиф» деп оқып жүрміз, мәселе көне грек әліпбиіндегі «ф» әрпінің қалай оқылатынына байланысты. Бұдан шығатын қорытынды біреу – біздің сақ немесе скиф (*scyth, скуз, ишгузай*) деп жүргендеріміз ішкі оғыздар. Егер біз «қаң» сөзі шөлейт дала деген мағына береді десек, онда дала тұрғындарының екінші атауы – қаңға/қаңлы, яғни дала адамы болып шығады (Артықбаев, 2015: 75).

Міне, біз осылайша Қаңға атауының түпкі нұсқасы қола дәуірінде қалыптасып, кейін сақ қауымдастығына тән болғанын, тек содан кейін ғана қаңлы, қаңғар, қаңғалас, т.б. атауларымен тарих бетіне жеке шыққанын аңғарамыз. Бір қарағанда Қаңға баба дәуіріндегі сақ мәдениеті иран ықпалында болғаны сөзсіз, бірақ бұл ол ықпал сырттан келді дегенді білдірмейді. Жоғарыдағы тарауларда баяндалғандай қазақ

Сур. 5. Құлпытас.

Fig. 5. Tombstone.

даласында ариандық негіз бірнеше мың жыл өмір сүріп, тек қола дәуірінің соңына қарай тұран тайпаларының ығыстыруымен азайды. Дегенмен екі халықтың арасындағы күрделі қарым-қатынастар барысында ортақ үлгілердің қалыптасқаны және саһа өнерінде көрініс тапқаны сөзсіз.

Қаңлылар, әуелден Сырдария мен Ертіс, Еділ арасындағы далалық өлкемен тығыз байланысты өмір сүрді. «Авестада» Сыр бойына қатысты Канға (Канка) атауы кездессе, солтүстік аймақтарда қаңлының әртүрлі топтарын (қанжығалы, қанғалас), ал Маңғыстаудан Қаңға баба қорымын көреміз.

Маңғыстау Қаңға баба кешені туралы айтқанда қазіргі Өзбекстан мемлекеті аумағындағы Қаңға (Канка) қаласы туралы айтпай кетуге болмайды. Бұл қалашық Ташкент облысы Аққорған ауданы Елтамгалы аулы тұсында, Ташкент қаласынан 70 шақырым оңтүстік-батысқа қарай Әнгрэн өзенінің Сырдария құятын сағасына жақын орналасқан, жалпы көлемі 500 гектар шамасындағы қала орны қазіргі күні биік төбені көзге елестетеді. Әнгрэнге жақын биіктігі 50 метрдей қаланың орда бөлігі (цитадель) орын тепкен. Қала үш қабат биік қорғанмен, терең ормен қоршалған. Бір қызығы, қорғанның ең ескі бөлігі тым үлкен, яғни қала бертінгі уақытта көлемін азайтқан. Орталық төбе басында ариандық дәуірден қалған төрт мұнара мен мәңгілік от жаққан ошақ орны сақталған. Қаңға қаласынан табылған әртүрлі артефактілердің арасында терракотадан жасалған қошқар бейнесі ерекше тұрады.

Жергілікті зерттеушілер Қаңға қаласын б.э.б III ғасырда Кандгиз мемлекетіне біріккен сақ тайпалары салды деген болжам айтады және оны қытай деректеріндегі қаңлының оңтүстік астанасы Битян деп есептейді. Қала археологтардың қазба жұмыстарына қарағанда б.з.б. III ғасырдан біздің заманымыздың XIII ғасырына дейін өмір сүрген. Шын мәнінде Қаңғадан табылған материалдық мәдениет үлгілері қаланың тарихы Қаңлы дәуірінен ертеректе басталатынын аңғартады. XX ғасырдың 30-ы жылдары осы өңірде зерттеу жұмыстарын атқарған М.Е. Массон Қаңға қаласының Авестада айтылатын Афрасиябтың «биік және қасиетті» астанасы болуы мүмкін екендігін айтқан болатын (Массон, 1934, №4: 115; Массон, 1953: 106-110).

М.Е. Массоннан кейінгі зерттеушілер Қаңғаны тарихи уақытқа жақындатып Қаңлы (Кангюй) мемлекетімен байланыстырады. Олардың пікірінше, Қаңлы мемлекетінің құрамындағы Шаш ұлысының астанасы осы қалада орналасқан (Филанович, 1983: 26; Шаниязов, 1983: 36-37).

Орта ғасырларда Ибн Хаукаддің жазуы бойынша Ташкент маңында бірнеше қалашықтар болған, солардың бірі Бинекет болса, екіншісі Қаңғаға жақын Харашкент қалашығы (Буряков, 1982:106).

Грек-бактриялық кезеңде Қаңға қаласына қатысты «Яқсарт сыртындағы Антиохия» атауы қолданылады. Себебі, Ескендір Зұлхарнайн империясы құлаған соң құрылған Грек-Бактрия патшасы Антиох өзінің қолбасшысы Демодемді Сырдың оң жағындағы сақтарға қарсы жұмсайды. Ол өз кезегінде Қаңға орнында Аполлон ғибадатханасы аталатын жаңа қаланы көтереді-мыс. Грек-Бактрия патшалығына дейін-ақ бұл жерде отырықшы қоныстар болғаны белгілі.

Сыр бойы сақтарын үрейлендіру үшін селевкид билігі кезінде б.э.б. 293 жылы Демодемнің қалың қолмен Сырдарияның оң жақ бетіне шыққаны анық. Қаңға қаласы орнына Аполлон құдайға белгі орнату сақтармен болған келісімді айғақтаса керек.

Қорыта келе, біз Маңғыстау түбегінің солтүстік-батыс жағындағы Қаңға баба қорымы қола дәуірінде ариан-тұран тайпаларының Еуразияның далалық аймағын игеру барысында қалыптастырған киелі мекендердің бірі деп санаймыз. «Авестада» аталатын Қаңға бір жағынан Ташкент маңындағы Қаңға қаласына қатысты болса, екіншіден Маңғыстау сияқты далалық аймақтағы берекелі қоныстарға да Қаңға баба аты берілген. Біз бұл жерде «Қаңға баба» белгілі бір тұлға емес, Қаңлы (Қаңға) қауымдарының персонификацияланған атауы деп білеміз. Екіншіден, бұл киелі нысан сақ және ғұн дәуірлерінде де толыққанды жұмыс істеді және трансконтиненталды сауда жолындағы маңызды бекет функциясын атқарды деген пікірдеміз.

Маңғыстау өлкесіндегі Қаңға бабаға деген құрмет те белгілі дәрежеде өз тарихына, киелі нысандарға деген құрметпен астасады. Бұл феноменнің астарында қазақ халқының ауызша дәстүр арқылы шыңдалған тарихи жады тұр деп есептейміз.

Әдебиеттер

References

1. «Маңғыстаудың сакралды мәтіндерінің концептуалды кеңістігі» жобасының аясында өткізілген экспедиция материалдары (2020 жыл, қараша-желтоқсан)
2. Авеста. М., 1993.-192 с.
3. Артықбаев Ж.О. Казахское историческое сказание о Толыбай сыншы, родоначальнике племени канжыгалы (канглы, хангаласов)// Сибирский сборник. Вып.3. Курган, 2015. с.4-15.
4. Әбдірахманов А. Топонимика және Этимология. Алматы, 1975.-207 б.
5. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих./ Полный свод истории. Избранные отрывки. Ташкент, 2006.-560 с.
6. Ибн Хавкал. Китоб сурат ал-ард. Тошкент, 2011.- 400 бет.
7. Көмеков Б.Е., Ильясова З.С. Йақуттың «Муджам әл-булдан» (XIII ғ.) жағрапиялық жинағы. Алматы, 2011.-245 б.
8. Массон М.Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк. Ташкент, 1953. С. 106-110
9. Массон М.Е. Загадочное городище Канка. Из результатов работ 29 отряда ТПЭ. // СОНАТ, Ташкент, 1934, №4, с.115 .
10. Материалы по истории кыргызов и киргизии. Вып.1 (Извлечения из арабских, персидских и тюркских исторических и географических сочинений X-XIX вв.). М., 1973. 289 с.
11. Нұрмағамбетов Ә. Жер-судың аты – тарихтың хаты. Алматы, 1994. -64 б.
12. Путешествие Ахмеда Ибн-Фадлана на реку Итиль и принятие в Булгарии ислама//На стыке континентов и цивилизаций (из опыта образования и распада империй X-XVI веков. М.,1996. -768 с.
13. Толстов С.П. Города гузов (Историко-этнографические этюды)//Советская этнография. 1947, №3, с.55-102.
14. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. - М., 1948, с.245.
15. Филанович М.И. Ташкент. Зарождение и развитие города и городской культуры. Т., 1983, с.156.
16. Шаниязов Ш.К. Об исторической топонимике Ташкента. // ОНУ, №7, 1983. С. 36-37.

1. «Maңғыстаўdyń sakraldy mátinderiniń konseptýaldy keńistigi» jobasynyń aiasynda ótkizilgen ekspedisia materialdary (2020 jy1, qarasha-jeltoqsan)
2. Avesta. M., 1993.-192 s.
3. Artyqbaev J.O. Kazahskoe istoricheskoe skazanie o Tolybai synshy, rodonachalnike plemeni kanjygaly (kangly, hangalasov)//Sibirski sbornik. Vyp.3. Kýrgan, 2015. s.4-15.
4. Ábdirahmanov A. Toponimika jáne Etimologia. Almaty, 1975.-207 b.
5. Ibn al-Asir. Al-Kamil fi-t-tarih./ Polnyi svod istorii. Izbrannye otryvki. Tashkent, 2006.-560 s.
6. Ibn Havkal. Kitob sýrat al-ard. Toshkent, 2011.- 400 bet.
7. Kómekov B.E., Ilásova Z.S. Iaquttyń «Mýdjam ál-býldan» (HIII ǵ.) jaǵrapialyq jınaǵy. Almaty, 2011.- 245 b.
8. Masson M.E. Ahangeran. Arheologo-topograficheski ocherk. Tashkent, 1953. S. 106-110
9. Masson M.E. Zagadochnoe gorodishe Kanka. Iz rezýltatov rabot 29 otráda TPE. // SONAT, Tashkent, 1934, №4, s.115 .
10. Materialy po istorii kyrgyzov i kirgizii. Vyp.1 (Izvlechenia iz arabских, persidskih i túrkskih istoricheskikh i geograficheskikh sochinenii X-HIH vv.). M., 1973. 289 s.
11. Nurmagambetov Á. Jer-sýdyń aty – tarihtyń haty. Almaty, 1994. -64 b.
12. Pýteshestvie Ahmeda Ibn-Fadlana na reký Itil i prinátie v Býlgarii islama//Na styke kontinentov i sivilizası (iz opyta obrazovania i raspada imperi H-HVI vekov. M.,1996. -768 s.
13. Tolstov S.P. Goroda gýzov (Istorko-etnograficheskie etúdy) //Sovetskaia etnografia. 1947, №3, s.55-102.
14. Tolstov S.P. Drevni Horezm. Opyt istoriko-arheologicheskogo issledovania. - M., 1948, s.245.
15. Filanovich M.I. Tashkent. Zarojdenie i razvitie goroda i gorodskoi kúltýry. T., 1983, s.156.
16. Shaniyazov Sh.K. Ob istoricheskoi toponimike Tashkenta. // ONÝ, №7, 1983. S. 36-37.

Артыкбаев Ж.О.

Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Нур-Султан, Казахстан
e-mail: socantropology@mail.ru

КАНГА БАБА – ЦЕНТР ДРЕВНЕЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Информация о Мангыстауском крае имеется в книгах средневековых географов и путешественников Ибн Хаукал, Ахмед ибн-Фадлан, Эл-Истахри, Йақұт әл-Хамауи, Ибн әл-Асир. Упомянутый в этих трудах «город Мангышлак» мы идентифицируем с комплексом Канга баба, находящийся на маршруте древней транскаспийской торговой магистрали между Хорезмом и Хаджи Тархан.

Автор полагает, что комплекс Канга баба появился, как одно из сакральных мест, в эпоху бронзы, в процессе освоения арийско-туранскими племенами Евразийского степного пространства. Встречающееся в «Авесте» название Канга напрямую связано с городами с такими же названиями в Ташкентском округе и на Мангыстауском полуострове. Мы исходим из того, что «Канга баба» не относится к определенному лицу, а является обобщенным самоназванием общин Қаңлы (Қаңға).

Ключевые слова: Канга баба, сакральные места, община, транскаспийская магистраль, Мангышлак, Хорезм, Хаджи Тархан.

Artykbayev Zh.O.

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: socantropology@mail.ru

KANGA BABA – CENTER OF ANCIENT CIVILISATION

Information about the Mangystau region is contained in the books of medieval geographers and travelers, such as Ibn Haukal, Ahmed ibn Fadlan, Al-Istahri, Yaqut al-Hamawi, Ibn al-Asir. The «city of Mangyshlak» mentioned in these works can be called the Kanga Baba community, which is closest to the famous trade route between Khorezm and Haji Tarkhan, which crosses the Caspian Sea.

The author considers the Kanga Baba complex to be one of the sacred places formed by the AryanTuran tribes during the development of the steppe zone of Eurasia in the Bronze Age. The name Kanga, mentioned in the Avesta, is a monument to the Kanga complexes near Tashkent and Mangistau. We know here that «Kanga Baba» is not a specific person, but a personalised name of the Karly (Kanga) community.

Keywords: Kanga baba, sacred places, community, trans-Caspian highway, Mangyshlak, Khorezm, Haji Tarkhan.